

JOSEP PUJOL I RIUS, UN ESCOLAPI MATARONÍ (1859-1921)

La vida de Josep Pujol i Rius va estretament lligada a l'Institut Calassanci. Des de ben petit, l'Escola Pia de Mataró fou casa seva, i el seu ensenyament i la seva influència el marcaren per a tota la vida.

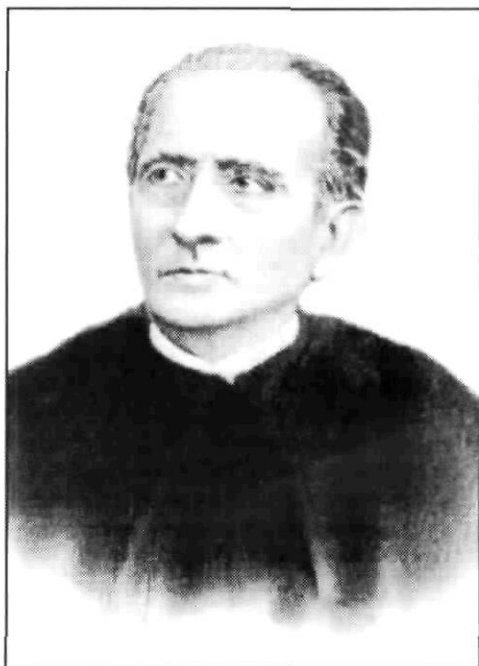
ORIGEN FAMILIAR

Josep Pujol va néixer a Mataró el 28 d'agost de 1859. El seu avi patern, Miquel Pujol i Ramon, havia arribat a Mataró, procedent de Barcelona, al voltant de l'any 1820, als 23 anys, per exercir l'ofici de terrissaire. Es casà amb Teresa Mons, una mataronina deu anys més jove que ell, amb qui tingué quatre fills. S'instal·laren al carrer de Santa Teresa, on la família Pujol viuria durant diverses generacions.

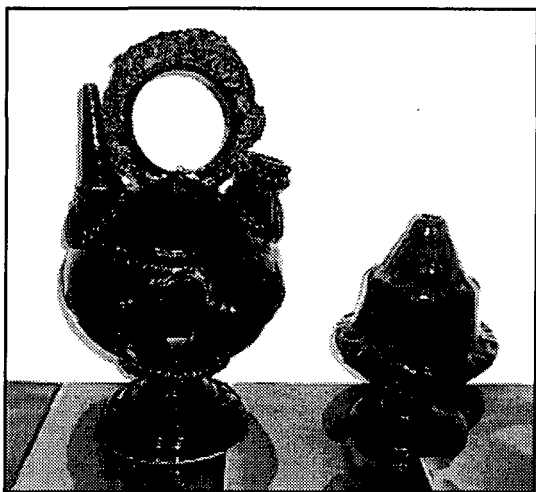
El seu pare, Jaume Pujol i Mons, continuà l'ofici de terrissaire, que no seguiria cap fill. La seva mare, Josepa Rius i Rovira, filla de Pau Rius i Gertrudis Rovira, procedia d'una família de pagesos d'Argentonà.

De les mans del seu pare i del seu avi sortiren peces de terrissa, tant d'ús quotidià, com també decoratives i commemoratives d'alguna efemèride important.

Josep era el mitjà de tres germans. El gran, Miquel (Mataró, 1856-1873), entrà al noviciat dels escolapis a Moià el setembre de 1872. Fou, en realitat, un viatge d'anada i tornada perquè al cap de pocs mesos,



Fotografia de Josep Pujol i Rius.
(Arxiu Escola Pia de Catalunya,
donació família Comas Pujol).



Peces de ceràmica negra vidriada fetes per Jaume Pujol i Mons, pare de Josep Pujol.

a causa de les revoltes de l'inici de la Tercera Guerra Carlina (1872-1876), els escolapis decidiren tancar el col·legi, deixant a Moià només els fills de la vila. La resta de novicis foren traslladats primer a Barcelona, al col·legi de Sant Antoni, i després a Mataró, on Miquel Pujol morí el 18 de juliol de 1873, als 17 anys, a causa de la verola.

El germà petit, Jaume (Mataró, 1863-1931), encara que tenia una actitud profundament respectuosa amb les idees i creences del seu germà, pensava molt diferent, era un federal convençut, amb totes les conseqüències que aquesta actitud política comportava.¹ Cal dir, però, que els dos germans van mantenir sempre una excel·lent relació.

Els germans Pujol i Rius van estudiar al col·legi dels Escolapis, a Santa Anna, on Josep va cursar els estudis elementals i superiors i va entrar al noviciat. Estava intern i exercia de «monacillo».² És de suposar que així es costejava els estudis.

VIDA RELIGIOSA I D'ENSENYAMENT

Josep Pujol entrà al noviciat de l'Escola Pia el 23 de gener de 1876. Com a novici, també va fer una estada a Lleó,³ de la qual no tenim més dades. Va fer professió solemne el dia de Cap d'Any de 1881 a l'església de Santa Anna de Mataró, amb el nom de Josep de la Verge del Carme.⁴ Ja ordenat sacerdot, els anys que va estar a Catalunya es dedicà a l'ensenyament als col·legis de Sant Antoni de Barcelona, Moià, Tàrraga i Balaguer.⁵

Primera estada a Cuba

L'any 1886, amb 27 anys, Josep Pujol fou destinat a Cuba. L'estada a l'illa, en dues etapes diferents, s'allargaria fins a l'any 1919. La seva primera estada va des de 1886 a 1894. Quan el pare Pujol hi arribà, feia vuit anys que s'havia acabat la Guerra dels 10 anys (1868-1878), i s'havia signat la Pau de Zanjón entre el general Arsenio Martínez Campos i els independentistes cubans representats per Vicente García. L'any 1875, tot just estrenada l'Espanya de la Restauració, Alfons XII havia nomenat Antonio Cánovas del Castillo president del Consell de Ministres, i aquest confià al general Martínez Campos la pacificació de Cuba. Martínez Campos havia

dirigit amb èxit –durant la Tercera Guerra Carlina– la campanya de Catalunya i havia signat un acord amb el militar carlí Francesc Savalls. A Cuba eren anys de treva, encara que les insurreccions continuaven esclatant i s'anava congriant la guerra del 1895-1898, que acabaria amb la independència de l'illa.

En aquell moment, l'orde calassanci –que havia arribat a Cuba l'any 1857– tenia dos col·legis, un a Camagüey –que era el més gran– i l'altre a Guanabacoa. Camagüey, situada a l'interior, era una de les zones on el moviment independentista era més fort. De fet, molts alumnes del col·legi de Camagüey van militar a les files independentistes i els escolapis, a causa de la situació que es vivia, van decidir tancar el col·legi i traslladar la comunitat a Guanabacoa. Situada a tocar de L'Havana, era més tranquil·la, en aquesta zona vivien majoritàriament comerciants, militars i alts funcionaris de la metròpoli. Josep Pujol, per tant, quan arribà a Cuba, anà a Guanabacoa. Allà, en aquesta primera etapa, es dedicà bàsicament a l'ensenyament i a la formació d'alumnes.

Val la pena destacar la posició que van mantenir els escolapis en tot el conflicte, ja que, de tots els ordes religiosos establerts a l'illa, ells eren els que tenien una presència més destacada. Els col·legis escolapis fou un dels llocs on, en els moments més durs de guerra i repressió, s'acolliren polítics perseguits.⁶

Joaquim Roy⁷ afirma que els escolapis van jugar un paper important a favor de la independència, i cita una llista confeïda per José Elías Entralgo, figura destacada de les lluites, que diu que de les seves aules sortiren set coronels, quinze tinents coronels, trenta comandants, vint-i-set capitans, catorze tinents, dotze sotstinents i nombrosos soldats independentistes.

De fet, l'Escola Pia intentà trobar un punt d'equilibri entre un i altre bàndol. Així ho expressa Calassanç Bau,⁸ quan diu que els pares escolapis eren estimats des de feia molt de temps pels insulars i pels peninsulars, pels espanyols i pels criolls i de cap d'ells no reberen cap mal. Hi ha un fet que reafirma aquesta posició.

Parlant amb el pare Joan Florensa,⁹ m'explicà que durant la guerra de 1895-1898, l'escolapi Pere Muntades –rector del col·legi de Guanabacoa i persona de gran prestigi i autoritat a Cuba– més d'una vegada havia fet de pont entre els sublevats i el general Weyler. El pare Muntades celebrà un funeral en memòria d'uns soldats espanyols morts en una batalla prop de L'Havana, i resà un parenostre per als soldats morts d'un i altre bàndol. Els funerals eren presidits per la màxima autoritat de Cuba, el mallorquí capità general Valeriano Weyler i, segons testimonis, Weyler, quan ho sentí, va donar un cop de peu i exclamà: –«Si no fos el pare Muntades, el faria afusellar. No vull compassió pels enemics d'Espanya.»

Estada a Mallorca

A finals del segle XIX els escolapis, per tal d'estendre la seva tasca educativa, havien pres la decisió d'establir-se a l'illa de Mallorca, on no tenien cap col·legi.

El bisbat els cedí un magnífic edifici al bell mig del casc antic de Palma, el convent de Sant Francesc, situat a la plaça del mateix nom. Aquest convent, on està enterrat el pensador Ramon Llull, és un gran edifici amb un esplèndid claustre gòtic. Josep Pujol, que tornà a Catalunya l'any 1894, fou destinat a Mallorca com a superior amb l'encàrrec de posar en marxa el col·legi.

El col·legi de Palma s'inaugurà i van poder començar les classes, però la situació va ser complicada, amb problemes econòmics des del primer dia. En aquella època, una tercera part del finançament dels centres educatius provenia del culte de les esglésies que els pertanyien. A Mallorca, als escolapis se'ls cedí les instal·lacions del convent, però no l'església, que continuà depenent del bisbat. Per tant, va ser un projecte deficitari des del seu inici. El pare Pujol va fer múltiples gestions directament amb el bisbe de Mallorca perquè l'església del convent passés a dependre de l'Escola Pia, però no ho aconseguí. A la Província Escolàpia de Catalunya, de la qual depenia el col·legi de Palma, sembla ser que no hi havia diners per mantenir-lo, i l'any 1904 van decidir tancar-lo. Del col·legi de Palma es conserva molt poca documentació; amb tot, hi ha versions contradictòries sobre la seva fi. En una carta, un exalumne mallorquí es lamenta de la decisió de clausurar el col·legi i, segons ell, la mesura obeeix únicament a l'objectiu de potenciar la presència dels escolapis a Cuba.¹⁰ Afirmació probablement certa, com es veurà més endavant.

Segona estada a Cuba

L'any 1904, tancat el col·legi de Palma, Josep Pujol tornà a Cuba, on serà fins a l'any 1919. Cuba feia dos anys que era independent, i en el moment de la independència els escolapis van ser molt ben acceptats per les autoritats del país. El primer president de la nova República de Cuba, Tomàs Estrada Palma,

Membres de la comunitat escolàpia del col·legi de Guanabacoa. El P. Pujol és el tercer per la dreta, al costat del militar. Es pot observar que alguns tenen a la mà una cigarreta o un havà. Al centre, una estàtua amb barretina. (Arxiu Escola Pia de Catalunya, donació família Comas Pujol).



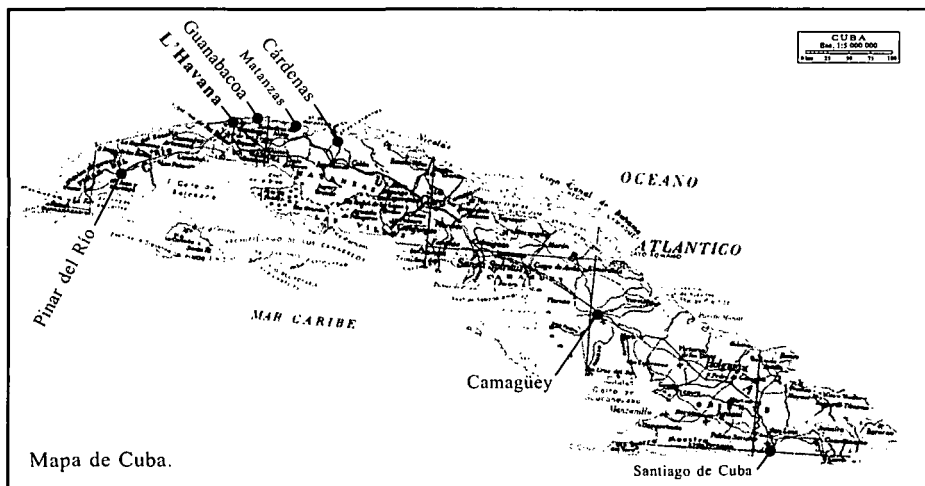
assistiria a diversos actes al col·legi de Guanabacoa, fet que ve a confirmar la posició que els escolapis van tenir en tot el procés d'independència. Aquells anys serien per a l'Escola Pia anys de fundacions, i el pare Pujol hi tindria un paper important.

El mateix any 1904 es fundà a L'Havana el col·legi de San Rafael, llogant una casa al número 50 del carrer del mateix nom, que van comprar l'any següent a la seva propietària, Aurora Márquez de Brea.¹¹ Aquest col·legi depenia inicialment del de Guanabacoa, i hi traslladaren una petita comunitat. El pare Pujol va anar allà com a responsable de l'ensenyament superior i es van iniciar les classes amb uns noranta alumnes.

L'any 1910 s'obrí també a L'Havana el col·legi El Pilar, i Josep Pujol rebé l'encàrrec de posar-lo en marxa, inicialment, com a director i president; després, seria nomenat rector. Es llogà una casa al número 322 de la Calzada del Príncipe, i amb 1.000 dòlars que aportà el pare Terrades i 800 pesos d'or provinents de la venda de la fusta de la finca de Camagüey, anomenada La Unión, que van servir per comprar el material, s'inaugurà el col·legi.¹²

Josep Pujol decidí l'any 1912 buscar un lloc més gran i ampli, i es traslladaren al número 719 de la confluència dels carrers Cerro i Tulipán. En aquesta nova escola hi havia capella, classes més àmplies, i un saló que es podia convertir en un petit teatre. S'hi impartia ensenyament primari, comercial i batxillerat. Les canòniques i consuetes anomenen el col·legi del Pilar El Tulipanense.¹³ Allà, l'any 1912, Josep Pujol va rebre oficialment l'erecció canònica amb el nomenament de rector.

En aquests anys, es fundaren els col·legis de Cárdenas i de Pinar del Río, en els quals el pare Pujol intervingué.¹⁴ Tot i les responsabilitats que va tenir, va



procurar no deixar mai l'ensenyament, bàsicament la filosofia i les matemàtiques, per a les quals sembla que estava molt ben dotat.

A Cuba, va ser consultor del pare provincial.¹⁵ Elegit representant dels col·legis de l'illa, va venir a Catalunya per assistir als Capítols Provincials de 1909, 1914 i 1919 i defensar els interessos dels col·legis de Cuba que pertanyien a la Província Escolàpia de Catalunya. Cal dir que la Província Escolàpia de Catalunya, que depenia directament del pare general, amb seu a Roma, la formaven els col·legis de Catalunya i Cuba, i de l'any 1914 fins al 1916 també els col·legis de Mèxic, així com el de Mallorca, els anys que va estar obert.

L'any 1919 Josep Pujol tornà definitivament a casa. Estava físicament cansat, no tenia bona salut i necessitava una vida més tranquil·la. Es retirà al col·legi de Sarrià, on morí dos anys més tard, el 13 d'abril de 1921, als 61 anys i 42 de vida sacerdotal.

AFECCIONAT A LA POESIA I CAL·LÍGRAF

Josep Pujol era afeccionat a la poesia, gènere que conreà al llarg de la seva vida. Deixà escrits versos dedicats a la família –pares, germà i nebots–, als seus superiors, a temes religiosos o a la natura. Malauradament, es conserven poques poesies i algunes d'elles, a causa del pas del temps, es llegeixen amb certa dificultat.

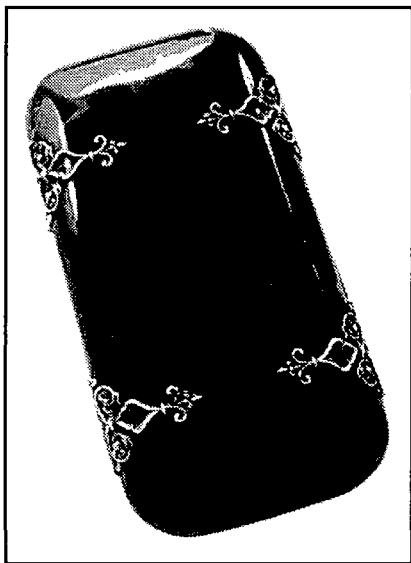
Si bé la seva llengua era la catalana, la que feia servir per escriure era majoritàriament la castellana, encara que algunes poesies les va escriure en català.



Persona dotada de gran habilitat per al dibuix, realitzà un nombre considerable de treballs cal·ligràfics que en la seva majoria mostren un bon domini de la ploma, precisió i detallisme. Aquests treballs, els regalava als seus pares i germà en ocasions especials i a membres de la comunitat escolàpia. La família, encara en conserva alguns.

De tots els anys dedicats a l'ensenyament, deixà escrits quaderns i treballs per als alumnes, així com mostres de cal·ligrafia.

Treball cal·ligràfic, de mà del pare Pujol, dedicat al pare general.



Portacigarretes de carei i plata,
propietat del pare Pujol.

FINAL

Josep Pujol i Rius era oncle de les meves àvies paternes, Dolors i Pompília Pujol i Juncà. Dic àvies paternes, en plural, perquè el meu avi, Francesc Comas i Figueras, es casà amb dues germanes successivament. Vidu de la germana gran, es casà amb la germana petita, i si la germana gran, Dolors, era la meua àvia biològica, ja que era la mare del meu pare, qui jo vaig conèixer com a àvia va ser la germana petita, Pompília.

Recordo que l'àvia Pia –que era com l'anomenàvem les nêtes i nêts– es delia explicant aspectes de la vida del «tio

escolapi», que deia ella, i posava un èmfasi especial a remarcar que era el seu padrí. Quan el «tio escolapi» venia a Mataró l'acollien a casa seva, i per a ells, que el veien de tant en tant, era una festa, i amb el seu germà Jaume tenia llargues xerrades.

L'àvia el descrivia com un home alt i prim, de cara esbarrada i mirada profunda, fumador empedreït, actiu, emprenedor, de memòria privilegiada i caràcter fort que, tot i la distància que separen Mataró de Mallorca o Cuba –on va viure més anys– de la mar Mediterrània o de l'oceà Atlàntic, tant se val, intentava donar consells i marcar les pautes del que havia de fer la família. Un exemple pot ser una carta¹⁶ enviada al seu germà, en la qual els donava una sèrie d'instruccions i recomanacions i acabava dient: –«Así me probarán que todavía hacen caso al tío.» Del que ja no estic tan segura i no he arribat a aclarir mai, és si ho va aconseguir del tot.

Anna Comas i Valls

NOTES

- 1.- ANTONI COMAS I PUJOL, Pròleg a *Història d'una família (Segona part)*, d'Antoni Martí Coll. Premi Iluro 1977. Caixa d'Estalvis Laietana (Mataró 1979).
- 2.- Arxiu Municipal de Mataró. Padró Municipal d'Habitants 1875.
- 3.- CLAUDI VILÀ PALÀ, escolapi. *Escuelas Pías de Mataró - Su historial pedagógico*.
- 4.- CLAUDI VILÀ PALÀ, escolapi. *Escuelas Pías de Mataró - Su historial pedagógico*.
- 5.- *Consueta Suffragia*. 1912-1921- Any 1921 586 núm. X.
- 6.- CARLES LLORENS, CLÀUDIA PUJOL, *La guerra de Cuba*. Ed. Pòrtic (Barcelona 2000).
- 7.- JOAQUIM ROY, *Catalans a Cuba*. Ed. Barcino (Barcelona 1988).
- 8.- CALASSANÇ BAU, escolapi, *Historia de las Escuelas Pías en Cuba durante el primer siglo de su establecimiento, 1857-1957* (La Habana 1957).
- 9.- Joan Florensa, escolapi, arxiver responsable de l'Arxiu de l'Escola Pia de Catalunya.
- 10.- Arxiu de l'Escola Pia de Catalunya.
- 11.- BAU, escolapi, *Historia de las Escuelas Pías...*
- 12.- BAU, escolapi, *Id.*
- 13.- BAU, escolapi, *Id.*
- 14.- *Pensament Marià*, número 354. Mataró, 27 d'abril de 1921. Any XV.
- 15.- *Pensament Marià*, idem.
- 16.- Arxiu de l'Escola Pia de Catalunya. Carta enviada al seu germà Jaume Pujol i Rius. Donació família Comas Pujol.